

2 GUTENBERGOVI MLADÍ, TRADICE ČERNÉHO UMĚNÍ A HROZBA PROLETARIZACE (DO ROKU 1848)

2.1 Lipské preludium: oslava vysoké kultury a protesty námezdního dělnictva

2.1.1 Slavnost čtyřstého vynalezení knihtisku v Lipsku roku 1840

Na konci června roku 1840 proběhla v Lipsku epochální událost. Tři dny následující po svátku svatého Jana Křtitele, tedy 24. až 26. června, žilo celé město oslavami čtyřsetletého výročí vynalezení knihtisku, jehož vznik byl datován již od dob humanismu do roku 1440. Opulední oslavy byly vyvrcholením několikaletých příprav, jež koordinoval zvláštní komitét zřízený roku 1836. Jeho členy byli původně čtyři lipští majitelé knihtiskáren, nazývaní principálové, a čtyři pomocníci, jak se říkalo kvalifikovaným knihtiskárenským dělníkům. Výbor se postupně rozrůstal o zástupce dalších oborů knižní kultury. V přípravném výboru tak nakonec zasedlo sedm principálů, čtyři knihtiskárenští dělníci, jeden majitel písmolijny s jedním písmolijevským dělníkem a šest knihkupců spolu se čtyřmi knihkupeckými pomocníky. Celkově šlo tedy o 14 samostatných a sedm nesamostatných aktérů lipského knižního trhu.¹ O prestiži plánované oslavy svědčí také to, že se do čela organizační práce postavili nejvýznamnější knihtiskaři a nakladatelé Lipska a vlastně i celého Německa jako například Raymund Härtel (v pozici předsedy), Friedrich Brockhaus nebo Carl Christian Tauchnitz. Ti také iniciovali a na vlastní náklady zhotovili faksimilii Lutherova překladu *Nového zákona*, jež byla pak během oslav nošena ve slavnostních průvodech jako relikvie německé vzdělanosti.

Součástí přípravného komitétu se chtěli stát i lipští spisovatelé, kteří pro tuto příležitost zřídili spisovatelský spolek. Hlavními iniciátory byli demokratický básník, novinář a pozdější revoluční politik Robert Blum a autor oblíbených historických románů původem z Prahy Karl Herloßsohn. Spisovatelé však byli zdvořile odmítnuti s tím, že mohou jít jako spolek v průvodu, avšak řečnit na tribunách budou pouze zástupci profesí spjatých

¹ Emil KADE, *Die vierte Säcularfeier der Buchdruckerkunst zu Leipzig am 24., 25., 26. Juni 1840. Eine Denkschrift im Auftrage des Comité zur Feier der Erfindung der Buchdruckerkunst verfaßt von Dr. Emil Kade*, Leipzig 1841, s. 17; *Beschreibung aller bei der vierten Säcularfeier der Erfindung der Buchdruckerkunst am 24., 25. und 26. Juni 1840 in Leipzig stattgefundene Feierlichkeiten. Ein Denkmal für die Mit- und Nachwelt*, Leipzig 1840, s. 2.

s výrobou a distribucí tištěného slova.² Aktéři knižního trhu se tentokrát nechťeli dělit o slávu se spisovateli, kteří v jejich očích běžně brali veškeré zásluhy. Důvodem ale byla jistě i nebezpečná koncentrace radikálních spisovatelů v liberálním Lipsku, jež se projevovala například příliš bujnými představami Roberta Bluma, který chtěl slavnost pojmut jako velkou oslavu svobody.³ Svoboda ducha, kterou měl již 400 let po zeměkouli šířit Gutenbergův vynález, se opravdu stala důležitým motivem oslav. Nikdo však nestál o zbytečné kontroverze.

Více než rok před slavnostmi přinášel lipský tisk novinky z organizačního komitétu a předběžný plán této události. Dělníci z knihtiskáren a písmolijer začali několik let před jejím konáním odevzdávat část svých týdenních výdělků v její prospěch.⁴ Už jen skutečnost, že se na organizaci velkolepé měšťanské slavnosti podíleli svými příspěvky i samotnou přítomností v organizačním výboru také typografičtí dělníci, a to navíc v době, kdy většina ostatního dělnictva byla semianalfabetní, svědčila o jejich zvláštním postavení.

Přípravný komitét chtěl zapojit do oslav co nejvíce obyvatel Lipska, a to ne pouze jako pasivní pozorovatele, ale i jako aktivní účastníky. Během tří dnů se jich účastnilo až 70 000 lidí. Na oslavách byli přítomni zástupci města a státu, příslušníci povolání spjatých přímo s knižní kulturou i místní řemeslníci. První den začala slavnost za východu slunce průvodem vojenské hudby, která měla symbolicky probudit lipské obyvatelstvo spící „ve tmě“ k oslavě „světla“, jež lidstvu přinesl knihtisk. Poté následovala bohoslužba v Thomaskirche, někdejším působišti Johanna Sebastiana Bacha. Bohoslužba byla vyjádřením díky Bohu za život Johannese Gutenberga a vynález knihtisku, který zde byl v kázání nazván „darem nebes“.⁵

Během tří slavnostních dnů se konal nespočet průvodů městem včetně pochodňových procesí, v nichž kráčelo vždy několik tisíc reprezentantů jednotlivých skupin obyvatelstva. Svůj stav zde zastupovali reprezentanti armády, městské gardy, studenti gymnázií, představitelé univerzity, úředníci městských, zemských a královských úřadů, pracovníci knihoven, zástupci místních řemeslnických cechů a sdružení, velvyslanci zahraničních států, zástupci Lipsko-drážďanské železniční společnosti či evangelické duchovenstvo. Nejvýznamnější místo pak zaujímali majitelé a zaměstnanci knihtiskáren, písmolijer a knihkupectví, kteří byli navíc od ostatních i od sebe navzájem vizuálně odděleni barevnými šerpami. Tiskaři a sazeči nosili modré

² E. KADE, *Die vierte Säcularfeier*, s. 23, 27.

³ Gerhard BEIER, *Schwarze Kunst und Klassenkampf. Geschichte der Industriegewerkschaft Druck und Papier und ihrer Vorläufer seit dem Beginn der modernen Arbeiterbewegung. Band I. Vom Geheimbund zum königlich-preussischen Gewerkeverein*, Frankfurt am Main 1966, s. 53.

⁴ Elke SCHLENKRICH, Ein Festkuchen zum Gutenbergjubiläum 1840, in: Susanne Schötz (Hg.), *Geschichte der Stadt Leipzig. Band 3: Vom Wiener Kongress bis zum Ersten Weltkrieg*, Leipzig 2018, s. 290–292.

⁵ *Beschreibung aller bei der vierten Säcularfeier der Erfindung der Buchdruckerkunst*, s. 5–12.

šerpy, písmolijci červené a knihkupci zelené.⁶ Zjevnou snahou při přípravách bylo na nikoho nezapomenout a udržovat během oslav atmosféru rovnosti. Tak například i učňům z lipských knihtiskáren byla připravena slavnostní večeře. Cech lipských pekařů připravil pro slavnost koláč úctyhodných rozměrů, jenž byl opatřen letopočty 1440 a 1840 a nápisem „Z noci do světla“ (Aus Nacht zum Licht).⁷ Mezi více než třemi tisíci hosty slavnostního plesu byli i kvalifikovaní zaměstnanci knihtiskáren.

Rovněž měšťanské ženy chtěly vzdát hold vynálezci knihtisku. Před domem lipské Knihkupecké burzy (Buchhändlerbörse) byl lipským principálům předán nový prapor pro jejich sdružení, jež jako dárek k jubileu černého umění zhotovily jejich manželky. Za ně promluvila Louise Brockhaus-Wagner, manželka Friedricha Brockhause, nejbohatšího knihtiskařského magnáta v Lipsku, a zároveň sestra hudebního skladatele Richarda Wagnera. Ve svém projevu hovořila o tom, že je povinností žen podporovat své muže v jejich činnosti, zvláště když je tak ctnostná jako šíření osvěty a vzdělanosti, a knihtiskařské umění označila za „palladium svobody ducha“.⁸

Slavnosti byly také multižánrovým festivalem vysoké německé kultury. Hned první den při jednom zastavení slavnostního průvodu na Marktplatzu, největším náměstí v Lipsku, byla více než pět sty muzikanty a zpěváky představena slavnostní kantáta nazvaná *Festgesang zum Gutenbergfest*, jejíž hudbu na slova Adolfa Eduarda Prölße napsal slavný lipský hudební skladatel Felix Mendelssohn-Bartholdy (mimo jiné znovuobjevitel díla J. S. Bacha).⁹ Během oslav byla rovněž uspořádána výstava německých inkunábulí a jiných vzácných tisků a pronesena řada přednášek na lipské univerzitě v latinském i německém jazyce. V městském divadle bylo uvedeno pásmo „Divadelní přehlídka od vynalezení knihtisku po nejnovější dobu“, v jehož rámci byly předvedeny scény ze slavných německých dramát od pozdně středověkých frašek po Goetheova *Egmonta* nebo Schillerova *Viléma Tella*.¹⁰

Na oslavách byli přítomni i zástupci evropské vysoké společnosti, kterým v žilách kolovala ta nejmodřejší krev, jako například Albrecht Friedrich Rakousko-Těšínský, arcivévoda z těšínské větve habsbursko-lotrinského domu a pozdější těšínský kníže.¹¹ Avšak hlavními nositeli i scenáristy lipských oslav výročí vynalezení knihtisku byli saští podnikatelé a vzdělanci. Lipská třídní slavnost tak nebyla pouze pomníkem knihtisku a poctou jeho zakladateli Johannesi Gutenbergovi, nýbrž i vyjádřením nového společenského

⁶ Tamtéž, s. 16, 19.

⁷ E. SCHLENKRICH, Ein Festkuchen zum Gutenbergjubiläum 1840, s. 291.

⁸ *Beschreibung aller bei der vierten Säcularfeier der Erfindung der Buchdruckerkunst*, s. 38.

⁹ E. KADE, *Die vierte Säcularfeier*, s. 39.

¹⁰ *Beschreibung aller bei der vierten Säcularfeier der Erfindung der Buchdruckerkunst*, s. 69.

¹¹ E. KADE, *Die vierte Säcularfeier*, s. 41.

a politického sebevědomí saských středostavovských elit, jež se po roce 1830 měly možnost podílet i na výkonu politické moci.

V rámci oslav zaznělo mnoho přípitků, laudatií, kázání, přednášek, básní a písní. Knihtisk se zde prokázal jako velmi vhodný materiál ke spojení symboliky tradice a pokroku, kterou ambiciózní pořadatelé využívali ke konstruování příběhu dějin, v němž měl třetí stav (jejich stav!) hrát hlavní úlohu. Pro evangelické Sasko byla také důležitá připomínka významu knihtisku pro náboženské obrození středověkého katolicismu. Tak například předseda organizačního komitétu Raymund Härtel označil ve svém projevu na Marktplatzu Johannese Gutenberga „Janem Křtitelem reformace“, bez nějž by učení Martina Luthera nedosáhlo úspěchu.¹²

Avšak doby, kdy byly oslavy knihtisku příležitostmi k rozdmýchávání náboženských sporů, již pominuly. Koalice německého měšťanstva majetku a vzdělání se zde definovala už nadkonfesijně, politicky. V tomto duchu držel pro zaměstnance lipských knihtiskáren a knihkupectví přednášku o významu knihtisku lipský nakladatel a knihtiskař Otto Wigand. Podle něj to byly spíše drobné kovové litery v rukou sazeče než koule z kanonů a střelný prach, které dobývaly tlusté hradební zdi a duchovní omezenost středověkého světa. Malá písmenka ze slitiny kovů se stala nejmocnější zbraní, jež „osvobodila lidstvo z jeho pout a z temného šera středověku nechala vysvitnout slunce vzdělání, práva a svobody“ či odhalila „bohatství pravdy a vědy“.¹³ Wigand a mnozí jiní řečníci během oslav hovořili o významu knihtisku v duchovním boji proti svévoli, tyranii a temnotě nebo jako o důležité podpoře svobody, zákonnosti a pořádku. Velké pozornosti se dostalo tématu svobody bádání a tisku. Heinrich Brockhaus, s bratrem Friedrichem spolumajitel lipského nakladatelského a knihtiskařského impéria F. A. Brockhaus, ve svém přípitku vyjádřil naději, že svoboda tisku bude brzy „vybojována“ ve všech státech Německa i celého světa.¹⁴

Organizátoři slavnosti položili také důraz na její nacionálně agitační charakter. Kolébkou knihtisku, tohoto „světodějinného obratu“, bylo Německo a jeho vynálezce Němec, proto i oslava čtyřstého jubilea knihtisku neměla být pouze stavovskou slavností knihtiskařů a příbuzných oborů, nýbrž „německým národním svátkem“.¹⁵ Byl to syn německého národa, který ukázal lidstvu cestu z temnot středověkých bludů a svévole velmožů: „Cesta, kterou nenašli v Athénách ani v Římě / Tu našel zbožný, prostý Němec,“ napsal

¹² Tamtéž, s. 39.

¹³ „[...] auch das Erz der Lettern war es, und die metallene Letter mehr als die metallene Kugel, die die Menschheit aus ihren Fesseln erlöst und aus der trüben Dämmerung des Mittelalters die Sonne der Bildung, des Rechts und der Freiheit hat aufgehen lassen.“ *Beschreibung aller bei der vierten Säcularfeier der Erfindung der Buchdruckerkunst*, s. 50–51.

¹⁴ E. KADE, *Die vierte Säcularfeier*, s. 46–47.

¹⁵ Tamtéž, s. 20.

Slavnostní hala postavená za účelem oslav knihtisku v Lipsku na Marktplatzu (1840)

Robert Blum v básni *Epilog*, kterou v lipském divadle po pásmu německých dramat deklamovala herečka tamního souboru. Podobně ve slavnostní kantátě od Prölße a Mendelssohna-Bartholdyho nehřímal sbor pouze knihtiskařskou devízu z knihy *Genesis* „Es werde Licht!“ („Budiž světlo!“), ale i „Vlasti, ve tvých končinách / Počal kdysi zlatý den / Gutenberg, německý muž / Zapálil pochoděň“.¹⁶

Během celé slavnosti byla patrná snaha prezentovat Německo jako soudobé centrum univerzální kultury a Němce jako národ přirozeně tíhnoucí k řádné správě veřejných záležitostí. Profesor Wolf z univerzity v Jeně to ve své přednášce konané druhý den slavnosti pojmenoval jako „německý občanský smysl“, čímž rozuměl spojení svobody ducha, připravenosti chránit vlast a smyslu pro právo jako přirozené vlastnosti každého Němce.¹⁷ V takto konstruovaném schématu pak bylo logické, a nikoliv nahodilé, že vynálezcem knihtisku byl právě Němec. Lipská slavnost roku 1840 se tak stala vedle Hambašské slavnosti (1832), neúspěšných pokusů o ratifikaci jednotné říšské ústavy v době revoluce (1848–1849) a lipského Schillerfestu (1859) významnou manifestací jednotného svobodného Německa předtím, než se jeho sjednocení stalo vojensko-politickým cílem hohenzollernovského Pruska v šedesátých letech 19. století.¹⁸

¹⁶ „Die Bahn, die nicht Athen, nicht Rom gefunden / Sie fand der fromme, schlichte, deutsche Mann“ (E. KADE, *Die vierte Säcularfeier*, s. 60); „Vaterland, in deinen Gauen / Brach der gold'ne Tag einst an / [...] Gutenberg, der deutsche Mann / Zündete die Fackel an.“ (Tamtéž, s. 70).

¹⁷ „Deutscher Bürgersinne“, *Beschreibung aller bei der vierten Säcularfeier der Erfindung der Buchdruckerkunst*, s. 58.

¹⁸ G. BEIER, *Schwarze Kunst und Klassenkampf*, s. 54.